

JOHDANTO: TAIDEHISTORIAALLISIA ANSIOITA JA ANTEJA

doi.org/10.23995/th.s.673.c1205

Kuvia lähellä on Tutta Palinin läheisten kollegojen kunnianosoitus tutkijalle, ohjaajalle ja ystävälle, jonka kanssa käydyt keskustelut taiteen historiasta, kuvista ja niiden tutkimisen tavoista ovat toimineet innoituksen lähteenä. Kirjan nimi juontuu Tutan huomiosta lähiluvusta empatian kaltaisena, läheisyyttä rakentavana asenteena ja siksi feminististä etiikkaa mukailevana analyysitapana. Hakeutuessaan tutkimuskohteen kanssa lähikontaktiin, etäännytetyn tieteellisen tarkastelun sijaan, tutkija ”sotkeutuu” tarkastelemaansa ilmiökenttään.¹ Tutan mukaan myös taide itsessään kutsuu kuvia lähelle. Esimerkiksi Ester Heleniuksen (1875–1955) modernististen asetelmien usein määrittelemätön, jopa poeettinen tila antaa avoimuudessaan sijan ”affektiiviselle katseelle”.² Kirjan kansikuvaksi valikoitui siksi Heleniuksen asetelma, jonka utuisen pehmeä pastellipilvi mutta myös hedelmien oranssisuus kutsuvat lähelle.

Tutta on tutkijana ja opettajana suunnannut huomiota 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun taiteen ja kuvataiteen modernismin eri ilmiöihin. Varhaisimmista kirjoituksista lähtien tarkastelun kohteina ovat olleet etenkin muotokuvat ateljee- ja miljöömuotokuvista omakuvuihin. Tutta on avannut tutkimuksissaan muun muassa muotokuvien ikonografiaa, konventioita, merkityksiä ja retoriikkaa, innostanut katsomaan niitä tarkemmin, ja tehnyt siten muotokuvataiteen tutkimusta laajalti tunnetuksi. Kirjaansa *Modernin muotokuvan merkit* (2007) hän kokosi moderni-

soituneen muotokuvan historiaa.

Tutta on tuonut esiin myös naistaiteilijoiden tekijyyttä ja merkitystä suomalaisen kuvataiteen modernismissa tähdentäen yhteyksiä mannermaisiin virtauksiin. Hän on analysoinut muun muassa vitalismia Ina Collianderin (1905–1985) puupiirroksissa ja Ingrid Ruinin (1881–1956) populaarin kuvastolla leikitteleviä omakuvia.³ Kiinnostuksesta etenkin Heleniuksen ranskalaisuutta henkiviin värimaalauksiin kertovat monet kirjoitukset taiteilijan tuotannosta, yhtenä viimeisimmistä taiteilijan elämäntyötä tarkasteleva monografia *Ester Helenius – Värihurmion palvoja* (2016).

Kolmen vuosikymmenen ajan Tutta on ehdottanut kirjoituksillaan tapoja, joilla kuvia voi lähestyä, analysoida ja tulkita. *Oireileva miljöömuotokuva: Yksityiskohtat sukupuoli- ja säätyhierarkian haastajina* (2004) osoittaa detaljien tarkastelun tärkeyttä ja ohjaa katseen pääaiheista myös kuvien marginaaleihin. Lukemalla huolella sattumanvaraisiltakin vaikuttavia yksityiskohtia tutkija voi saada otteen kuvien moniselitteisyydestä ja ideologisuudesta.⁴

Tutan tutkimustyötä ovatkin innoittaneet monet taiteen konteksteihin kriittisesti pureutuvan uuden taidehistorian (*New Art History*) lähestymistavat. Ne tiivistyvät hänen työssään kriittiseksi kontekstualisoinniksi, joka konkretisoituu tarkkanäköisissä analyyseissa ja aikalaisaineiston huolellisessa tarkastelussa. Kriittinen kontekstualisoin-

ti on välittynyt ohjenuoraksi jo useammalle sukupolvelle taidehistorioitsijoita riippumatta siitä, mihin aikakauteen heidän tutkimuksensa kohdistuu. *Katseen rajat: taidehistorian metodologiaa* -kirjassa (1998) Tutta hahmottaa sen pyrkimykseksi ymmärtää tutkimuskohdetta asettamalla se historialliseen tai temaattiseen asiayhteyteensä.⁵ Viehtymys maailmaan, jossa kuvat ovat syntyneet, on ollut Tutan tutkimustyössä vahvasti läsnä. *Oireilevassa miljöömuotokuvassa* aikalaisten huomiot antavat analyysille suuntaviivoja, mutta toimivat myös hankauspintoina tutkijan tulkinnoille – kiintoisinta saattaakin hänen mukaansa olla juuri se, mikä aikalaisilta on jäänyt huomaamatta.⁶

Tutan tieteellinen toiminta hahmottuu suomalaisten ja kansainvälisten verkostojen kautta. Hän on tullut monelle tutuksi feministisen taidehistorian opettajana ja tukenut antaumuksella aihepiirin tutkimusta suomalaisissa ja ulkomaisissa yliopistoissa. Hän on muun muassa päätoimittanut *Naistutkimuslehteä* (nyk. *Sukupuolentutkimus*) ja *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* -julkaisua, kirjoittanut pioneerteokseen *Avainsanat: Askelia feministiseen tutkimukseen* (1996) sekä tehnyt merkittävää käännösyhteistyötä.⁷ Naistoimijoita toi yhteen myös Tutan toimittama kirja *Modernia on moneksi: Kuvataiteen, taideteollisuuden ja arkkitehtuurin piirteitä maailmansotien välisen ajan Suomessa* (2004).⁸ Modernismin tutkimusta Tutta on edistänyt edelleen tutkijavaihdoissaan sekä professori Isabel Wünschen kanssa johtamassaan Saksan ja Suomen välisessä liikkuvuusprojektissa (2019–2022). Valokuvan alalla Tutta oli Nordic Network for the History and Aesthetics of Photography – Nordisk fotohistorisk forskningsnettverkin (2003–2007) aktiivijäsen. Verkostoihinsa Tutta on aina kannustanut ja innostanut mukaan muitakin.

Kirjan kolme osiota kuljettavat lukijan modernismitutkimukseen, tulkinnan erityiskysymyksiin sekä tekijyystudkimuksen

ajankohtaisiin teemoihin feminismiä unohtamatta. Toivomme artikkelikokonaisuuden samalla rakentavan kuvaa Tutan oman tutkimustyön miljöistä ja sitä luonnehtineista lähestymistavoista.

* * *

Modernismin arvot ja asenteet ovat jättäneet taiteeseen vahvasti jälkensä, mutta Tutan työn myötä se, minkä tunnistamme modernismiksi, on moninaistunut. Tutta on kohdistanut huomion aiemman tutkimuksen sivuuttamiin taiteilijoihin sekä ilmiöihin, joita ei ole aiemmin pidetty merkityksellisinä. Tutkimusasenteellaan hän on laajentanut käsityksiä modernista ja modernismista sukupuoleen, lajityyppeihin ja korkeakulttuurin rajoihin liittyviä kysymyksiä uudelleen asettelemalla.

Modernismin tutkimuksessa Tuttaa ja Bremenin Constructor-yliopiston taiteen ja taidehistorian professori Isabel Wünscheä yhdistää kiinnostus kulttuurien välisiin taidesuhteisiin. Wünche yhdistää artikkelissaan kulttuurisen vaihdon ja modernismin tutkimuksen tarkastellessaan kahta Neuvostoliiton alkuvuosien kulttuuripolitiikkaan vaikuttanutta toimijaa, Marc Chagallia (1887–1985) ja Anatoli Lunatsharskia (1875–1933). Ensimmäistä maailmansotaa edeltävä Pariisin avantgarde paljastuu taiteilijoita yhdistäväksi linkiksi, jolloin rajanvedot lännen ja idän, avantgarden ja työväenluokan taiteen välillä mutkistuvat.

Ateneumin taidemuseon intendentti ja Turun yliopistossa taidehistorian väitöskirjaa työstävä Timo Huusko puolestaan käsittelee artikkelissaan ”Suomen sillan rakentajat ja hävittäjät” Viron ja Suomen taidepiirien välisiä yhteyksiä maailmansotien välisellä ajalla. Suomessa vuonna 1929 järjestetyn Viron taiteen näyttelyn yhteydessä käsitykset suomalaisten ja virolaisten etnisestä ja kulttuurisesta sukulaisuudesta ja yhteenkuuluvuudesta tulivat vahvasti esiin, mutta toisaalta suoma-

laisten suhtautumisen voi nähdä ilmenneen ylemmydentuntoisena ja nationalistisena kansallisuuden rakentamisena.

Myös Virossa kansallisuuden kuvastojen tuottaminen oli 1910-luvun taiteessa ajan-kohtaista, mutta taiteilijanaisten panos on usein jäänyt vähälle huomiolle. Väitöstilaisuuteensa valmistautuva Kai Stahl tuo taidehistoriallisen tutkimuksen piiriin Helsingissä kuvanveistäjäksi koulututtuneen, virolaisen Kristine Mein (1895–1969). Artikkelissaan Stahl tarkastelee sukupuolen, modernismin ja nationalismin välisiä suhteita tukeutuen Mein elämäkerta-aineistoihin.

Turun yliopiston avoimessa yliopistossa taidehistorian opetuksesta vastanneen väitöskirjatutkija Eeva Hallikaisen lähestymistavassa merkityksellisessä osassa ovat Tutan modernismitutkimukset. Artikkelissaan ”Muotoon luotu henki” Hallikainen avaa Tyko Sallisen (1879–1955) 1930-luvun julkisen taiteen teoksia sijoittamalla ne osaksi taiteilijan henkilökohtaisen elämän vakaumuksellisia ja aatteellisia käännteitä niitä kriittisesti kontekstualisoiden.

Modernin maailmankuvan luottamus tieteen ja teknologian voimaan muodostaa tulkinnallisen kehysten yhdysvaltalaisen Agnes Denesin (s. 1931) 1980-luvun maataideteokselle Taideyliopiston kuvataideakatemian taidehistorian ja -teorian professori Riikka Stewenin artikkelissa. Denesin *Puuvuori*-teoksen ideat jättävät avoimeksi, onko kyse luottamuksesta modernistisen utopian jälkiin vai niiden kritiikistä, etenkin antroposeenin ajan tulkintojen näkökulmasta tarkasteltuina.

Kirjan keskeisemmän osan ”Katse ja tulkinta” viisi artikkelia hakeutuvat erilaisiin metodologisiin erilaisten kuvien lähelle ja pohtivat, miten niiden visuaaliset erityispiirteet voidaan ottaa huomioon. Matkaa tehdään Italiassa, Marokossa, Venäjällä ja Espanjassa. Kokonaisuuden aloittaa Tutan väitöstutkimuksen ohjaaja ja Turun taidehistorian oppiaineen professori emerita Eeva Maija Viljo artikkelillaan ”Taideteos

sisältönä ja ympäristönä”. Teksti ponnistaa kirjoittajan ja Tutan yhteisistä ajatuksista Turun taidemuseon Gunnar Berndtson -näytelyssä vuonna 1998. Viljo esittelee muun muassa Bo Ossian Lindbergin (1937–2021) ja Erwin Panofskyn (1892–1968) ajattelua ja päätyy pohtimaan metodien rajallisuutta välittää taideteoksiin tiivistynyttä erityistä visuaalis-historiallista informaatiota.

Åbo Akademin taidehistorian apulaisprofessori Marie-Sofie ”Mifou” Lundströmin artikkeli ottaa kohteekseen Edvard Westermarckin (1862–1939) antropologiset valokuvat 1900-luvun alun Marokosta. ”Den dialogiska blicken” tutkii etäännyttävän katseen välttämistä sekä kuvien performatiivisuutta. Samalla se tarjoilee tietopaketin maineikkaan sosiologin ihmiskuvasta ja hänen toiminnastaan Afrikan-matkoilla. Marokosta siirrytään 1600-luvun Italiaan, jonne lukijan vie Tutan edeltäjä Turun yliopiston taidehistorian professorina, Altti Kuusamo. Hän käsittelee Hagar ja enkeli -aiheen ilmaantumista maalauksiin tarkastellen teoksissa ilmenevää katseiden ja kosketusten suhdetta. Artikkelin tarjoaa valaisua aiheeseen niin sosiokulttuurisista näkökulmista kuin sen erilaisia ikonologisia variaatioita tarkastellen.

Osion päättää kaksi tervehdystä. Ensimmäinen näistä, ”Daydreaming Women – Passive Body, Active Mind”, tulee Saksasta Tutan entiseltä ohjattavalta Annika Landmannilta. Landmann avaa tutkimuksen mahdollisuuksia haastaa maalausten ihmishahmojen näennäistä passiivisuutta neuroestetiikan näkökulmasta. Tarkasteltavina ovat Elin Danielson-Gambogin (1861–1919) ja Helene Schjerfbeckin (1862–1946) työt. Kirjan keskeisempi osa päättyy Tutan pitkäaikaisen ystävän, Åbo Akademin emerituslehtori Kari Kotkavaaran henkilökohtaisiin painotuksiin rakennettuun mietiskelyyn keräilemistään kuvista, nuoruusvuosistaan ja suhteestaan Venäjään. Aihevalintaan ovat vaikuttaneet yhteiset keskustelut ja Tutan kehoitus kirjoittaa näistä harvinaisista kuvista.

Kirjan viimeinen osio kutoo toisiinsa Tutan tutkimuskohteista ja -asenteista kaksi: artikkelit liittyvät pääteemoiltaan joko tekijyyteen tai feminismeihin, mutta sivuavat molempia. Tekijyys on artikkeleissa läsnä naistaiteilijoiden tutkimuksena sekä pohdintoina, joiden ytimessä ovat ei-inhimilliset tekijyydet kuten esimerkiksi luonnon osallisuus taiteessa. Feminismit ovat artikkeleissa esillä muun muassa tekijyystudkimuksen teoreettisissa lähtökohdissa, kuten Donna Harawayn ajattelussa, joka liudentaa rajoja luonnon ja kulttuurin välillä (*naturecultures*) ja horjuttaa ajatusta näiden sukupuolittuneesta vastakkaisuudesta.

Turun yliopiston taidehistorian yliopistonlehtori Katve-Kaisa Kontturin artikkeli ”Taiteen työ: arvo, tekijyys ja ruumiillinen kytkös” kunnioittaa hänen opettajansa, ohjaajansa ja pitkäaikaisen kollegansa täsmällistä ja perusteellista tutkimusasennetta pohtimalla laaja-alaisesti ”taiteen työn” käsitettä. Artikkelin käsittelee taiteen ja materian toimijuuden kysymyksiä ja tarjoaa välineitä siihen, kuinka päästä kuvia lähelle. Kontturi tutkii taiteen työtä taiteellisessa tutkimuksessa, taidehistoriassa ja yhteiskuntatieteellisesti suuntautuvassa tutkimuksessa. Samalla hän konkretisoi käsitteen mahdollisia käytöyhteyksiä esimerkeillä suomalaisen taiteen kentältä.

Tekstissään ”Saniaiskuumetta ja orkidea-tiedettä” valokuvataiteilija Päivi Setälä, jonka väitöstilaisuuden opponenttina Tutta toimi, kysyy muun muassa kuinka kukat voivat keikuttaa taidemaailman hierarkioita eli, millainen toimijuus niillä on? Setälän otsikko viittaa Tutan professoriluento. Tutan mukaan taidehistoriaa on joskus kutsuttu sukupuolittavasti ja vähätellen ”orkideatieteeksi” – koristeeksi oppiaineiden joukossa. Toisaalta Tutta on muistuttanut kukkamaalauksesta feministisenä kysymyksenä, kaanonin ulkopuolelle jätettynä aiheena.

Helsingin yliopiston taidehistorian professori Kirsi Saarikangas sekä Taideyliopiston

kuvataideakatemian dekaani ja nykytaiteen tutkimuksen professori Hanna Johansson ovat Tutan pitkäaikaisia kollegoita ja yhteistyökumppaneita. Heidän tekstinsä muodostavat toisiaan täydentävän kokonaisuuden, joka kytkeytyy tekijyystudkimukseen luonto–kulttuuri-jakoa kyseenalaistaen (Ihmissen ja muun luonnon välisyydestä I–II). Saarikangas aloittaa ”Lähiöiden luontokulttuurit” -artikkelinsa pohtimalla luonnon ja rakennetun tilan yhteisluomusta kotitalonsa kaupunkipihaalla ja etenee tätä kautta käsittelemään aihetta puutarhakaupunginosa Tapiolan ja niin sanottujen kompaktilähiöiden yhteydessä. Hanna Johanssonin essee ”Kuvallinen käänne kohti ekologiaa” jatkaa samaa teemaa: se käsittelee yhteistekijyyttä Eija-Liisa Ahtilan (s.1959) taiteessa. Johansson miettii, esimerkiksi, millaisena Tutan tutkijan uralle keskeinen muotokuvaperinne näyttäytyy, kun muotokuvan kohteena ja osin tekijänäkin on kuusipuu. Tutta on itsekin väitöskirjassaan sivunnut maisemamaalaus- ja (miljöö)muotokuvien kuvarakenteiden yhtenevyyttä.⁹

Osion, ja samalla koko kirjan, sulkee Södertörnin yliopiston taidehistorian lehtori Anna Rådströmin essee, jossa Annika Elisabeth von Hausswolffin (s. 1967) valokuvan keinoin toteutettu omakuva *Självporträtt i ateljén med ficklampa och neddragna byxor* aktivoi teoriota ja kirjallisuutta kirjoittajan koko uran varrelta. Samalla teksti hahmottaa kysymyksiä, jotka ovat olleet Tutankin taidehistorian uralle olennaisia ja pohdituttaneet häntä: jälkistrukturalismin haastetta, feminismiä, muotokuvan rajoja ja tutkijan ja tutkittavan suhdetta.

Johanna Frigård, Roni Grén, Katve-Kaisa Kontturi ja Riikka Niemelä

Viitteet

- 1 Tutta Palin, *Oireileva miljöömuotokuva. Yksityiskohdat sukupuoli- ja säätyhierarkian haastajina* (Helsinki: Taide, 2004), 46.
- 2 Tutta Palin, "Kukat, naiset ja Pariisi. Korkeakulttuurin valtavirtaistuminen kuvataiteen modernismissä," teoksessa *Kuinka tehdä taidehistoriaa?*, toim. Minna Ijäs, Altti Kuusamo ja Riikka Niemelä (Turku: Utukirjat, 2010), 16–45.
- 3 Tutta Palin, "Luontojen ja kulttuurien välissä: Vitalismi Ina Collianderin varhaistuotannossa," teoksessa *Erot ja etiikka feministisessä tutkimuksessa*, toim. Kirsti Lempiäinen, Taru Leppänen ja Susanna Paasonen (Turku: Utukirjat, 2022); Palin, "Kukat, naiset ja Pariisi," 16–45.
- 4 Palin, *Oireileva miljöömuotokuva*, 32.
- 5 Palin, Tutta, "Merkistä mieleen," teoksessa *Katseen rajat. Taidehistorian metodologiaa*, toim. Arja Elovirta ja Ville Lukkarinen (Helsinki: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 1996), 115–150.
- 6 Palin, *Oireileva miljöömuotokuva*, 33.
- 7 Tutta osallistui kirjan Teresa Lauretiksen kirjan *Itsepäinen vietti: kirjoituksia sukupuolesta, elokuvasta ja seksuaalisuudesta* suomentamiseen (toim. Anu Koivunen, Jyväskylä: Vastapaino, 2004).
- 8 Kirja perustui Eeva Maija Viljon johtamaan Suomen Akatemian projektiin "Nykykaistumisen projekteja kuvataiteessa, taideteollisuudessa ja arkkitehtuurissa" (2001–2003). Ks. Tutta Palin, toim. *Modernia on moneksi. Kuvataiteen, taideteollisuuden ja arkkitehtuurin piirteitä maailmansotien välisen ajan Suomessa*, Taidehistoriallisia tutkimuksia - Konshistoriska studier 29 (Helsinki: Taidehistorian seura, 2004).
- 9 Palin, *Oireileva miljöömuotokuva*, 32.